

CSALÁDGONDOZÁS MAGYARORSZÁGON⁺

1. Rövid előtörténet

A "családgondozás" kifejezés és az a munkatartalom, amelyet e fogalom mögé sorolunk, az 1970-es években fogalmazódott meg a Munkaügyi Minisztériumban folyó családpolitikai⁺⁺ tevékenység keretében. A kezdetben némi értetlenséggel fogadott tevékenységi forma néhány év alatt igen népszerű igénnyé vált mind a szociálpolitikában, mind a különféle devianciák elleni küzdelemben.⁺⁺⁺

A nevelési tanácsadóknak önálló családgondozói státusok jöttek létre; a gyermek- és ifjúságvédelem egyéb területein - a nevelőotthonokban, a megyei, fővárosi gyermek- és ifjúságvédő intézetekben /GYIVI/ - a legkülönbözőbb feladatokhoz kapcsolódva megjelent a családgondozás /pl. nevelési segélyben részesülők folyamatos felügyelő jellegű gondozása, a nevelőott-

+ A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium megbízásából készült 1983-ban. Rövidített változatát közöljük.

++ A Kormány a Munkaügyi Minisztériumra bízta a 3097/1975.MT. sz. határozattal az állam családpolitikai tennivalóinak koordinálását és irányítását.

+++ Érdekes, hogy ez az 1970-ben megindult fejlődés szinte semmit se merített a múlt tapasztalataiból. Mindenütt újra felfedeztek egyes feladatokat. Nem tekintették át a magyar settlement kísérleteket pl. Dr. Hilscher Rezső Ujpesten, Dr. György Julia Józsefvárosban végzett komplex családgondozói munkájának tapasztalatait. A védőnői munkának, a fiatalok pártfogó gondozásának is voltak korábbi hagyományai. Ezek azonban elfelejtődtek, feldolgozatlanok, jórészt ismeretlenek a szakközvélemény előtt. A nemzetközi tapasztalatok sem álltak rendelkezésre.

honokból nagykorúságuk miatt kikerültek pártfogó jellegű gondozása stb./ Lényegében pártfogó, megelőző és utógondozó feladatok mentén kezdték egyre többféle intézményben kiépiteni a családgondozást.

A gyámügyi valamint a gyermek- és ifjúságvédelmi feladatokon kívül megindult a családgondozás olyan speciális területeken is, mint a cigány-családok, az alkohol betegek, és az öngyilkosságot megkísérlők gondozása. Az e kérdésekkel foglalkozó szervek családgondozó szervezetüket saját megelőző-gondozó-utógondozó tennivalóikat figyelembe véve kezdték fejleszteni. Ez a folyamat ma is tart, és ennek során a nagylétszámú, minden községben működő egészségügyi alapellátási munkát végző védőnői gárda feladatai közé is felvették a családgondozást. Az idős népesség szociális gondozására megalakult hazai szociális gondozói hálózat feladataiba is beleértik a családgondozást. Megjelentek az első családgondozók a kórházak gyermekosztályain, és a gyógypedagógiai intézményekben is. A szabadságvesztés büntetéséből szabadultak pártfogó tevékenysége is fejlődésnek indult a 70-es években. Egy megjegyzést szükséges előrebecsajítani. Már e helyt tisztázni kellene, hogy valóban családgondozás-e az a fajta tevékenység, amely a tünetet felmutató személyre vonatkozóan, a tünet kapcsán indul meg, és csak jó esetben - és korántsem szükségszerűen - terjed ki az illető családjára is. Az effajta szakági gondozómunka most a családgondozás iránt megnövekedett figyelem közepette egyrészt fejlődésnek indult, másrészt megkísérli átlépni önmaga határait. Bár csak a tünethordozókra felkészülten, de igyekszik tevékenységi körébe vonni annak egész családját, családi problematikáját.

A családgondozás iránti növekvő igény szükségessé tette a fogalom alá sorolt különféle tevékenységek áttekintését, az egymástól függetlenül kiépülő és tevékenykedő családgondozó rendszerek koordinációjára való törekvést. A Munkaügyi Minisztérium kezdeményezésére a Hazafias Népfront Országos Tanácsa 1979-ben az előbbi célok jegyében hívta össze az érintett Egészségügyi Minisztériummal, Művelődésügyi Minisztériummal, Igazságügyi Minisztériummal, Munkaügyi Minisztériummal közösen: a családgondozók első hazai konferenciáját. A tanácskozás után a Hazafias Népfront Országos Tanácsa családgondozói klub szervezésének és működésének adott teret. A klub azóta is él, és második konferenciáját 1983-ban rendezte a Pszichiátriai- valamint a Család- és Nővédelmi Tudományos Társasággal közösen.

A klub tevékenységében részt vesz valamennyi szakterület családgondozó szervezetének képviselője, és mindazok, akik munkájukat vagy annak egy jelentős részét "családgondozás"-ként definiálják.

Amennyire örvendetes annak felismerése, hogy a családgondozás sok szakterületen szükséges, annyira fontossá vált magának a családgondozásnak mint tevékenységnek a lehetőségeire és korlátaira, főbb elveire és módszereire, továbbá szervezeti fejlődésére, egyáltalán helyére és szerepére vonatkozó elméleti tisztázás.

2. Az elnevezés és ami mögöttes van

A nemzetközi gyakorlat azt a tevékenységi formát, amely nálunk családgondozásként terjedt el, "social-work"-nek nevezi,

és a szociálpolitika fontos módszereként alkalmazza.

A családgondozás elnevezés mögött kezdetben az a szándék húzódott meg, hogy deklarálja a komplex, a családban való gondolkodást, a nálunk elterjedt, csak a tünetre és hordozójára összpontosító foglalkozással szemben. Ismeretes, hogy a "gondozás" pl. az alkohol betegre, az állami gondozásba vett gyermekekre, a bűnözőre stb. korlátozódott. Éppen ebben rejlett az eredménytelenség egyik fontos oka. Ettől kívántunk tehát elhatárolódni a családgondozás elnevezéssel. Jóllehet ez az elnevezés egy idő után - amikor már nem az apparátusok szemléletét érinti csupán, hanem azokét, akik az igénybevevők, vagy potenciális igénybevevők - taszító. Egyetlen állampolgár, vagy család se veszi jónéven, ha őt "gondozzák": ez pejorativ, önállóságukban, függetlenségükben, önbecsülésükben sértheti azokat, akiken tulajdonképpen segíteni akar.

Ha tehát már nem szükséges az elnevezéssel az apparátusokat orientálni - indokolttá válik a családgondozás helyett a tényleges munkatartalomnak megfelelő elnevezésben megállapodni. Ehhez azonban az szükséges, hogy világosabban megfogalmazzuk mit értünk családgondozáson.

3. Mely családok részesüljenek a szolgáltatásban?

Vagyis kit gondozunk? Azt hiszem, azzal önmagában nem jutunk túl messzire, ha leszögezzük, hogy a családgondozás /social-work/ világszerte a szociálpolitika keretébe tartozó, annak fontos munkamódszereként definiált tevékenység. De azzal sem, ha a jelenlegi gyakorlatot követve eljutunk ahhoz az álta-

lánosan elfogadott értelmezéshez, amely szerint a hátrányos helyzetű, a kevésbé iskolázott stb. személyek és családjaik, továbbá a szociálpolitika egyéni elbíráláson alapuló ellátásaiban részesülő személyek, ill. családok szorulnak rá leginkább a családgondozásra. A tényleges helyzet ennél bonyolultabb.

Célkitűzés kérdése ugyanis, hogy miként vonjuk meg a cselekvés határait. Az azonban bizonyos, hogy arra a szolgáltatásra, amit családgondozáson értünk, nem csupán az említett, valamilyen szempontból problematikus családokban, hanem az ugynevezett jól működő családokban is szükség lehet. Ez szolgálná ugyanis a lehető leghatékonyabb megelőzést.

Tekintsük át, melyek azok a jellegzetes élethelyzetek, amelyekben a családi feladataikat egyébként jól teljesítő családok számára is szükség lenne a családgondozás különféle szolgáltatásaira. Előbb azonban egy gondolatnyi kitérő a félreértések elkerülése érdekében: amikor családi feladataikat teljesítő családokról szólunk, akkor a családok döntő többségére gondolunk. E családok élete egymástól nagyon eltérő. Más-más jövedelmi, kulturális, lakás, települési stb. feltételek között élő családokat csak azon az alapon vontunk egy csoportba, hogy családi feladataikat teljesítik, bár gazdasági-kulturális adottságaiknak megfelelően eltérő szinten. Egyszerűen szólva, ahogyan ez az életben lejátszódik: szeretik egymást a szülők és a gyerekek, megtesznek mindent adott feltételeik, tudásuk szerint családjuk érdekében. Olykor nagy erőfeszítést vállalnak egymásért, számíthatnak egymásra. ... Bár az egyes családok szempontjából véletlenszerű, hogy mely család normális, megszokott életvezetését zavarja meg valami súlyos fordulat, ese-

mény, társadalmi szinten jól kirajzolódnak azok a főbb veszélytényezők, amelyek az egyébként jól működő családok életét is felborithatják és hatásukra e családok széthullanak, tönkremennek, olykor pedig deviáns karrierrek /alkoholizálás, öngyilkosságba menekülés, pszichés zavarok, gyermekek veszélyeztetetté válása stb./ következnek be.

/.../

A főbb, tömeges veszélyhelyzetek: válások, előzvegyülés, tartósan beteg családtag /egy béna férj vagy feleség, egy súlyosan fogyatékos gyermek stb./.

A megelőzés igényét éppen az indokolja, hogy az említett események részben maguk is csökkenthetőek, részben pedig kivédhetőek súlyos következményeik. Ha ebben a felfogásban végig gondoljuk a szociálpolitika, a családpolitika tennivalóit, kitűnik, hogy mindegyik veszélytényezővel kapcsolatban rengeteg társadalmi tapasztalat szűrődött már le, és igazán nem nehéz bizonyítani új intézkedések szükségességét.

A megelőzést jól szolgálná pl. egy tényleges, nem formális házasság előtti tanácsadás; egy házassági /krízisintervenció/ tanácsadás; a családok mindennapi konfliktustermelő helyzetei mentén kiépülő ún. humán szolgáltatásrendszer.

Lényegében arról van szó, hogy a családi feladatok ellátásához kapcsolódó eddigi ismert és bevált szociálpolitikai rendszert /a bölcsődétől az óvodáig és iskolai napköziig/, át kell tekinteni olyan szempontból, hogy kielégítik-e a mai családok igényeit, illetve, hogy mi hiányzik ebből a rendszerből, mire lenne szükség a mai életviszonyok ismeretében. Mindez azt szolgálná, hogy a családok mindennapi terhei mérséklődjenek és

ezzel maguk a veszélyhelyzetek is csökkenjenek. Amennyiben pedig mégis bekövetkeznek ilyen helyzetek, legyen mód azok lehető optimális megoldására /gazdasági- és emberi támasz révén/, hogy ne roppanjanak össze olyan sokan az erőn felülinek érzett nehézségek hatására, az általános közöny és segítségihiány, vagy/és a durva, szakszerűtlen beavatkozások következtében, hogy a családi feladataikat teljesítő, jól működő családok az előzőekben vázolt és egyéb veszélytényezők hatására ne menjenek tönkre és ne kerüljenek át a feladataik teljesítésére nem képes családok közé.

/.../

Milyen családok és milyen problémák miatt válnak a feladataikat nem, vagy nem megfelelően teljesítő családokká? Ez a csoport éppugy heterogén, mint az előbbi. Annyi mégis elmondható: nagy számban találjuk köztük a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetűeket, azok különböző jellegzetes csoportjait. Közülük nagyon sokan már "örökölték" a hátrányos helyzetet, belezülettek, és sokuknál a kikerülés esélyét csak személyre, családra szóló család gondozói stratégiával, taktikával és különféle gazdasági eszközökkel együtt lehet megoldani. Különösen fontos, hogy utódaik kikerülési lehetőségeit intézményesen biztosítsa a társadalom.

Az ingyenes oktatásnak, az egészségügyi ellátásnak, és a szociálpolitikai szolgáltatásnak ezt kellene garantálnia. Azt, hogy ezek nem kellően eredményesek, már látni lehet. Hatásukat az egyéni életekre figyelő, a társadalmi beilleszkedést segítő család gondozás javíthatná.

Természetesen kedvezőtlen helyzetekből is van kiút, ren-

deződhetnek élethelyzetek. Amíg azonban a jól működő családok közül nagyobb gyakoriságu a lesüllyedés, kedvezőtlen helyzetek tartós rendeződése csak a körülmények ritkább, szerencsés egybeesése esetén jön létre. Egy nagyon erős személyiség a családban, a külső feltételek /lakás, anyagiak stb./ szerencsés változása teremtheti meg a kikerülést.

/.../

A családgondozás feladata abban segíteni, hogy:

- a veszélyhelyzetek megelőzhetőek legyenek;
- a lecsuszás elkerülhető legyen, és ne legyen adott helyzetekben szinte törvényszerű;
- a felemelkedés útjait szervezett intézményes szolgáltatások tegyék biztosabbá, hatékonyabbá.

Ezek után már jobban összefoglalható, hogy a családgondozás önmagában nem, hanem csak egy értelmesen felépített szociálpolitikai rendszerben hasznosíthatja tényleges lehetőségeit, értékeit.

4. Mik ezek az értékek és lehetőségek, és hogyan élhetünk velük?

Az előzőekből talán már kitűnt, hogy a családgondozás - feltételezésünk szerint - komplex tevékenység, amelybe gazdasági, jogi, emberi problémák megoldására alkalmas szolgáltatások is beleértendők, vagyis egészen másfajta tevékenység mint amit ma családgondozásnak nevezünk.

Ami talán a legfontosabb: objektív, egyenrangú kapcsolati bázisra épül, ezért mellőzhetővé teheti a mai erős függőségi

viszonyokat, amelyek egyik tényezője a "hivatalból kötelező" hatósági jelleg, az anyagi és egyéb pozitív intézkedések valamilyen szoros kapcsolata. A gondozottnak - fogcsikorgatva is - el kell viselnie, hogy őt gondozzák, hogy lakásába szinte bármikor benyithatnak, ellenőrizendő, mit ad enni a családnak, tiszta-e a lakása, mit vett a kapott segélyből stb. Elviseli, mert az, hogy hová helyezik el a gyermekét /pl. állami gondozásba-e vagy nála marad/, hogy az apának, vagy az anyának ítélik-e a válás után a gondozás jogát, hogy kap-e és mennyi segélyt stb., az ezektől a családgondozóktól is függ. Ez a családgondozás nagy csapdája, amivel számos fejlett szociálpolitikai rendszerrel rendelkező ország social-worker hálózata sem volt képes teljesen megbirkózni. De talán Magyarországon, ahol a szociálpolitikai rendszer megújítására, a társadalmi beilleszkedési zavarok mérséklésére most készülnek különféle programok, lehetne módot találni arra, hogy a családgondozás szervezetrendszerét, működési mechanizmusát úgy alakítsuk, hogy lehetőleg teljesen elkerülhető legyen a szubjektív, függő és kiszolgáltatott alaphelyzet. Rossz tünet a "szociális hivatal"-ba bejáratos, hizelgéssel, panaszkodással operáló, több illetményt kisíró réteg. Egyesek ügyeskedésként, a hivatal becsapása örömeivel, mások önmaguk teljes feladásaként élik meg a szociális ellátásokhoz jutás utjait.

A családgondozást meg kell szabadítani a különféle címkéző, megbélyegző és ezáltal a pozitív hatásokat is visszafogó jellegétől.

/.../

Hogyan működhetne a családgondozás, milyen értékekkel és

milyen feltételek mellett járulhatna hozzá a családok mindennapi problémáinak megoldásához? Mit lehet a családgondozástól elvárni? Sokan - és nem is alaptalanul - azt is kérdezik, hogy jó-e az, ha az emberek ügyeibe kívülről rendszeresebben, gyakrabban beavatkoznak majd a családgondozók?

A "gondozás" kifejezés eleve pejorativ, "kisebbitő" értelmű lehet annak, akire vonatkozik: a személyiségüket, szuverenitásukat, a saját életük feletti rendelkezést, döntéseik önállóságát féltik. Nem kérnek holmi gyámolításból, sem abból, hogy más mondja meg számukra, hogy mit tegyenek, hogyan éljenek. A családgondozás, a social-work valóban rejt magában ilyen csapdát is.

A családgondozás iránti növekvő érdeklődésnek /és egyben a fejlesztésének is/ egyik magyarázata abban rejlik, hogy nőtt a gyermekek veszélyeztetettsége, az alkoholizmus, magas az öngyilkosságok, a válások száma stb. Az ezek mérséklését célzó intézkedések nem hoztak kielégítő eredményt. Ráirányult a figyelem az alacsony jövedelmű, a hátrányos, a halmozottan hátrányos helyzetű rétegek sajátos problémáira, valamint a hátrányok átörökítésének folyamatára. Sokan azt várják, hogyha több lesz az alkoholbetegeket, a veszélyeztetett gyermekeket stb. gondozó social-worker, úgy segítségükkel eredményesebben lehet majd e súlyos társadalmi problémákat megoldani.

A családgondozás valóban képes lehet személyre szóló munkára. Emberi közelséget, megértő közelítést jelent a megszott és ilyen helyzetekben hatástalan, személytelen ügyintézésel szemben. Nem minősít, nem értékeli, de megpróbál megérteni, és érzékelhető, hogy ezt mindig az adott család érdekében te-

szi, de nem kegyként, és nem is azért, mert jószívü, hanem azért, mert ez a szakmai feladata, szerepe, választott hivatása.

Jelentős érdekérvényesítő szerepet tölthet be, hozzásegítheti azokat, akik ebben nem járatosak, hogy "megtanulják" érdekeik, jogaik érvényesítését. A családgondozó feladata tehát nem az, hogy helyettük eljárjon, elintézzon különféle ügyeket. /Ez csupán a kapcsolat kialakulásának első lépéseiben lehet szükséges./ Célja az, hogy "kliensei" maguk legyenek képesek érdekeik érvényesítésére és ügyeik intézésére. Azonban e tanulási folyamat a riadt vagy agresszív, a tanulatlan vagy csak járatlan stb. emberek számára egész életvezetésükben is jelentős változást hozhat.

Jelentős a családgondozók közvetítő szerepe is. Az iskola, a lakókörnyezet stb. gyakran nem érti, idegenül és elutasítóan szemléli a szokásostól való eltérést, a "másságot".

/.../

Szólnunk kell a családok megítélésének egy igen általános kategorizálásáról, amely alapvetően eldönti a hivatali apparátusok magatartását. Jogszabályokban is használt megkülönböztetés és minősítő értékelés, hogy "önhibájából" vagy "önhibáján kívül" került a család kedvezőtlen helyzetbe.

A kérdés megközelítése sajnos eleve hibás. Szerencsésebb lenne azt kérdezni, milyen az egészségügyi, a szociális stb. állapota az illető családnak és annak megfelelő eszközökkel és módszerekkel kell segíteni. Az orvoslásban a gyógyítás is abból indul ki, hogy a beteg állapota mit tesz szükségessé.

Nem a jutalmazás vagy büntetés tehát a helyes alternatíva, hanem mindkét esetben az adekvát segítségnyújtás. A különböző

helyzetegyüttesben, különböző szociális szinten, társadalmi beilleszkedési képesség, -készség állapotában levőket nem érdemük vagy érdemtelenségük, hanem bajaik, problémáik szerint kell megkülönböztetni és segíteni.

Amennyiben elvetjük az "eredendően rossz" hipotézisét, könnyen belátjuk, hogy mindegyikkel törődni kell, persze más-más eszközök, felkészültség igénybevételével.

Talán csak adalék a kérdéshez, hogy az a fajta megkülönböztetés, amely embereket ekként minősít, nem bizik eléggé abban, hogy körülményeik megváltoztatásával az emberek maguk is megváltoztathatóak. Pedig ez az elv már az igazságszolgáltatási gyakorlatban is alapelveként deklarált. Igaz, eredményt elérni azokkal, akiket elmarasztalunk ma e kategóriába sorolással - valóban nagyon nehéz. Egymásra épülő szociálpolitikai, mentálhigiénés, egészségügyi, oktatási, közművelődési stb. programokra lenne ehhez szükség. Ezek hiányában e réteget mint "javithatatlan" tömeget a társadalom peremén csak ide-oda tologatjuk a börtön és a gyógyintézmények, a tanulatlan-munka világa és a munkakerülés között.

Eszközeink, módszereink fogyatékoságával is összefügg, hogy e réteg létszámát nem tudtuk csökkenteni. E tény is elgondolásra késztet. Miután az ilyen "önhibával" összefüggő esetekben is segítenie kell a társadalomnak az illetők gyermekeit, szüleit... ez igazságtalan kedvezésnek tűnik a felületes szemlélő számára. Sokan felvetik ezért, hogy azokat az összegeket, amelyeket az un. lumpen személyekre, ill. helyettük a családjukra fordítunk, inkább azoknak kellene adni, akik szintén hasonlóan kedvezőtlen körülmények között élnek, ám ebből a

helyzetből társadalmi segítséggel és saját igyekezetükkel megpróbálnak kikerülni. Minden tőlük telhetően megtesznek ennek érdekében. Így voltaképpen szembeállítunk két más-más állapotban és fejlődési fokon álló csoportot ahelyett, hogy azt látnánk be, hogy mindkét rétegen kell és lehet segíteni, csak eltérő módszerekkel és eszközökkel.

A jól felépített szociálpolitikai rendszer, beleértve a családgondozást is, képes lenne a kérdések értőbb kezelésére.

Milyen tehát a kívánatos új családgondozási rendszer, amely a hozzá kapcsolódó egyéb rendszerekkel együttműködve kellő komplexitású eszköztárral, potenciális lehetőséggel rendelkezik?

5. Szociális igazgatás - szociális szolgáltatás.

A családgondozó rendszer fő partnerkapcsolata a területi szociális közigazgatás.

Milyen legyen a szociális igazgatás és milyen legyen a kapcsolata a családgondozással? A tanácsai szakigazgatásnak a közelmúltban történt átszervezése, az összevont ún. MESO osztályok⁺ létrehozása azt a régóta hangoztatott igényt tükrözte, hogy a családok problémáival komplexen foglalkozzanak: az eszközök és erőforrások ne legyenek szétdarabolva és szétforgácsolva, sem az irányítás, sem a végrehajtás szintjén. Az átszervezés eredményei még nem értékelhetők, de bizonyosra vehető, hogy nem elégséges a meglévő, eddig művelt feladatokat és az

⁺ Az összevont művelődési-, egészségügyi-, sportosztály betűneve.

azokat megvalósító intézményeket egymás mellé - egy osztálykeretbe - helyezni, hanem ennél jóval többre van szükség: olyan tevékenységre, amely az adott területen élő családok helyzetéből, igényeiből, szükségleteiből indul ki, és amely nem felejtkezik meg arról, hogy az előbbiek felderítésére milyen fontos a helyes módszerek kialakítása. /Pl. hiába kérdezi meg a fiatal szülőket esetleg arról, hogy kell-e baby-sitter, ha azok nem tudják, hogy mi az, hogyan működik egy ilyen szolgálat, kik, hogyan, mennyiért vehetik igénybe és milyen céllal./ A tanácsai szociális szakigazgatásnak a hozzá tartozó tanácsadó intézmények /család- és nővédelmi, nevelési, pályaválasztási stb./ mellett ki kellene építeni saját családsegítő humán szolgáltató bázisát is. Az állampolgárok által vásárolható szolgáltatásoknál gondoskodni kellene arról, hogy ezek igénybe vehetőek legyenek, akár úgy is, hogy a megfelelő anyagi feltételekkel nem rendelkezőktől a tanács - részben vagy teljesen - átvállalja a költségeket.

Fontos, hogy a szolgáltatás ne legyen eltérő színvonalu, minőségű a tehetősek és a szegényebbek számára, és a szolgáltatónál sem kell differenciálni aszerint, hogy ki fizeti a számlát.

A családgondozás és a szociális adminisztráció viszonya is egészen más lenne, ha lenne köztük átjárás, azaz csak egy bizonyos ideig végzett családgondozói munkakör után lehetne a szociális adminisztrációban dolgozni. A megfáradt családgondozó néhány évig válthasson adminisztrációra, ha akar stb.

6. A családgondozás háttérintézményei

A családgondozásnak megfelelően kialakított kapcsolatrendszerrel kell rendelkeznie minden olyan intézményhez, amely a családok ügyeivel foglalkozik. Itt nemcsak azokra az intézményekre gondolunk, amelyek ma léteznek /bölcsőde, óvoda, iskola, napközi, munkahely, szociális otthon stb./, hanem felrajzolható egy sor olyan intézmény is, amely nem áll rendelkezésre. Átmeneti, azonnali elhelyezést szolgáló intézményekre éppúgy szükség van, mint egyszeri gyors segílyt, vagy hosszulejáratu "családi kölcsönt" nyújtó ellátásra, a gazdasági segítségnyújtás különbözőféle új formáira. Így valamilyen értékhatárig azonnali hitel nagycsaládoknak, amíg a gyermekek keresővé nem válnak, egyszeri segíly egy toldalék építkezéshez, egy háztartásgépesítéshez stb. Szükség van speciális jogi-gazdasági és tartós emberi kapcsolatrendszer működtetésére olyan rétegek esetében, mint a fogyatékosok, ezen belül az értelmi fogyatékosok és családjaik, árvák, volt állami gondozottak stb.

A családgondozás szervezete nyitott ajtaju, bárki által beutalás nélkül, mindenféle családi problémával felkereshető intézményekből állana. Ha úgy tetszik, megőrizhető az inkognito is. Az esetek jelentős hányadában könnyebb pl. jogi problémával egy intézményhez fordulni. A beszélgetés során többnyire kiderülnek a kísérő egyéb gondok, amelyekről nehezebb beszélni. Sokszor nem is nevezzük nevén szívesen bajainkat, de ha jó "meghallgatóra" találunk, önmagunk előtt sem kellően tisztázott kérdések is előkerülnek. Így gyakran időben megnyugtató kiutat találhat az a személy, aki már iszik, de még nincs megbélyegez-

ve alkoholistaként, vagy az, aki válás, előzvegyülés után életvezetési problémákkal küszködve öngyilkossági gondolatokkal foglalkozik.

A mentálhigiénés szemléletű szociális szolgáltatási rendszer segítheti élettechnikák közvetítését, kulturált magatartás-minták elsajátítását. Segíti az egyént válságos helyzetekben, hogy azokat a maga és környezete számára a lehető legkedvezőbbben tudja megoldani.

De nem szakosodik csak a "lélekre". Az egyéni, családi, egyéb problémákban is segít: felvilágosít, ha kell gazdasági segítség szerzését kezdeményezi, vagy egyéb szükséges lépést tesz, sürgöt, elintézi ügyeket.

Ez a nagy különbség az egysíku segítségre beállított egészségügyi intézményrendszerhez képest. Egy pszichiátriai osztályra általában már akkor kerül az egyén, amikor állapotát kellően súlyosnak találja a környezete, az orvosa, és ő maga is elfogadja, hogy beteg. De nyilvánvaló, hogy az orvos "csak" az egészségi állapotával foglalkozhat. Pedig jól látható, hogy az egészségi állapot csak tünete megoldatlan élethelyzeteknek, és adott esetben jogi, szociális, munkahelyi, lakás, családi stb. problémák megoldására lenne szükség. Ezekben azonban az egészségügyi szervezet nem illetékes. De nem illetékes pl. a nevelési tanácsadó sem, ha a gyermek nevelési problémái kapcsán kibomlik előtte a gondok mélyenfekvőbb oka, magyarázata. /.../ A szociálpolitika, a családgondozás kellene, hogy kiegészítse komplex szemlélettel és eszközökkel a szakjellegű beavatkozásokat, segítségformákat.

A szociális szolgáltatás /családgondozás/ közvetítő szere-

pe különösen a hátrányos helyzetű családok számára fontos. Közvetít köztük és az iskola, a hivatali szervek között. Megiratja, ha kell a kérvényt, ha azt tapasztalja, hogy az illetőt állampolgári jogainál, helyzeténél fogva egy juttatás megillet, valamilyen ellátásban, ami járna, nem részesül. Normákat is közvetít. Oda és vissza is türelemre hangol. Megértőbb légkört teremtve az iskolában, a lakókörnyezetben stb. segítheti egyfelől a befogadást, másfelől a társadalmi normák, szabályok értelmét, célszerűségét, hasznosságát teszi nyilvánvalóvá a másik oldalon.

A rendszer működése csak úgy lehet következetesen eredményes, ha az emberek saját elhatározásukból, maguk keresik fel.

Kell-e attól félni, hogy így azok maradnak ki a szolgáltatásokból, akik még nem látják maguk sem, hogy erre szükségük lenne? Azt hiszem, a kedvező tapasztalatok, a szervezet eredményes működése rövid idő után áthidalná e problémát. Azt viszont kevés ember hiszi el, hogy neki jó az, amit "muzájából" kell tennie.

A családgondozó mentálhigiénés központok területük problémáit nemcsak a nyitott ajtón besétáló ügyfeleiken keresztül érzékelik, gondozóik ott vannak a házakban, az utcán, az iskolában, az üzletekben, a munkahelyeken. Munkájuk különböző fázisaiban ezért nemcsak egy-egy esettel foglalkoznak, hanem az adott környék, lakóház, réteg gondjaiba is belelátanak. A szomszédok, a rokonok, a barátok kapcsán egy családdal foglalkozva egész csoportra hatnak, egész népes kört informálnak. Szervezhetik, tudatosíthatják, hogy mit tehet, mire számíthat, miben kaphat segítséget az, akinek hasonló problémája van.

Ez a működési forma bizonyos értelemben visszanyulás a

settlement munka értékeihez: szerves területi kapcsolatai révén összeköti a ma egymástól független, elszigetelt, intézményesült szférákat; a művelődési házat, a klubot, az iskolát és óvodát, a nevelési-, a pályaválasztási-, a család- és nővédelmi tanácsadót, az alkoholelvonót stb. No és azokat is, amelyek nem sorolhatók fel, mert még nem működnek.

Az eddigiek alapján felmerül a kérdés, hogy az elképzelt mentálhigiénés-családgondozási területi központok tevékenységében milyen lesz az általános és speciális szakgondozás közötti viszony.

7. Általános és szakgondozás

Mint az előzőekből kitűnt, a mai egészségügyi, igazságügyi, stb. szakintézmények munkája jóval eredményesebb lehetne, ha a körülálló vagy háttérproblémák nem terhelnék annyira, mint ma. Látják ugyanis a megoldatlan problémákat, de sem illetékességük, sem eszközük nincs a megoldáshoz. Kiinduló gondolatmenetünk szerint szükséges egy olyan - ma még nem létező -, területileg szervezett intézmény, amelyet bármilyen problémával fel lehet keresni. Ez az intézmény az általa felvett problémákat úgy oldja meg, hogy az ügyek menetében megkeresi, ha kell, a specialistákat, szakintézményeket is. Tehát eljár pl. társadalombiztosítási panaszügyekben, de akár óvodai elhelyezés vagy szociális segély ügyben is, ha kell családterápiás kezelést ajánl, vagy orvosi kivizsgálásra tesz javaslatot a család valamelyik tagjával kapcsolatban. Ha szükséges, a munkahellyel teremti a kapcsolatot. Rugalmas, mozgékony szervezet, eleven, sok-

águ kapcsolattal. A kapcsolatok ápolói az esetek nagy hányadában a szó szerinti családgondozók, a social-workerek.

Ehhez azonban az szükséges, hogy az átfogó szociálpolitikai rendszer kereteibe illeszkedjék a központok és a kapcsolódó intézmények tevékenysége. /.../

Mivel pedig új intézményrendszer kialakításával foglalkozunk, a külföldön működő hasonlóak hibáit eleve megkísérelhetjük kiszűrni. Ezt - többek között - az biztosítaná, ha eleve kevésbé csak a "lelki" bajok megoldására orientált intézményként jönne létre. Erős jogi tanácsadási és szociálpolitikai bázison állna. Aligha kell bizonyítanunk, hogy mindkettőre milyen nagy szükség van. Évek óta leggyengébb pontja mai szétdarabolt, részekből álló szociálpolitikai rendszerünknek, hogy nem kielégítő a felderítő, megelőző munka, hogy nem mindig - és főként nem időben - jutnak ellátásokhoz a rászorulóknak. Ez egyaránt igaz, ha az alkoholistákról vagy a veszélyeztetett gyermekekről van szó, de igaz az öregek szociális ellátását tekintve is.

8. A területi és munkáltatói családgondozás

Sokak számára már a gondolat is taszító: még csak az hiányzik, most már a munkahelyen is "beavatkozzanak" a családi ügyekbe, vagy más szempontból: még mit nem várnának el a munkáltatótól...

Valójában pedig akár tetszik ez, akár nem, a munkáltató lényegében ma is rákényszerül a beavatkozásra, a szociális problémák egy részének átvállalására. Nem lehet teljesen közömbös, és nem kizárólag szocialista humanizmusa, vagy emberbaráti ér-

zelmei miatt, hanem a termelés jól felfogott érdekeit követve sem. /.../

A jelenlegi munkáltatói szociálpolitikáról és az emberi ügyekkel való törődésről is elmondható, hogy kusza, végiggondolatlan, szétforgácsoltságában nem kellően eredményes. A meglévő erők ésszerű együttműködésével és egységes szociálpolitikai koncepcióra építve lényegesen javítani lehetne az emberek közérzetét és a munka hatékonyságát. /.../

Ma azt látjuk, hogy az emberi problémák különböző vállalati szobákban és funkciók szerint jelennek meg. Átfogó munkáltatói program nem ötvözi egységes egészzé, a különféle helyeken, intézményekben /szakszervezeti bizottság, üzemorvosi rendelő, szakszervezeti jogsegély szolgálat, munkaügyi, munkavédelmi, személyzeti és oktatási osztályok, vöröskeresztes titkár, KISZ szervezet, közvetlen munkahelyi vezetők stb./ lecsapódó családi problémákat és a megoldásukra hivatott intézményes feltételeket. Hiányzik a cselekvések koncepcionális alapja: a szétforgácsolt szervezet, a sok külön probléma-felvevő csupán saját lehetőségeire van utalva. Közös, hatékony beavatkozásokat nem biztosítanak.

Néhány példát a mai helyzet fonákságaira. A gyermekét egyedül nevelő szülő már évek óta elfogadottan szociálpolitikai kedvezményeket élvező réteg. A zömében nőkből álló csoport helyzetén segélyekkel, üdülőbeutalókkal igyekeznek könnyíteni. Egyéni helyzetüket nem vizsgálják. Egyik esetben a kapott segélyre ugyanis nincs szükség, mert anyagi helyzete kedvező, a másik számára viszont a kapott összeg csak csepp a tengerben. Az a gondolat fel sem merült, hogy esetleg nyomasztó emberi problé-

mái közepette, a gyermeknevelési, valamint saját női szerepkonfliktusai, önbizalmának megingása és számos hasonló ok miatt életvezetési tanácsra lenne szüksége. Pedig közismertek e réteg gondjai, a magánytól való szorongatottság és félelem, baráti, partner-kapcsolatok hiánya stb. Gyakran ilyen és hasonló családi problémák szinte majd "kiszurják" az üzemi orvosok szemét. Ott van előttük a fejfájásaival, vagy gyomor panaszaival visszavisszajövő ember és nyilvánvaló az orvos előtt is, hogy a szomatikus panaszok mögül, ha "megvakarná", előjönnének a családi krízisek, a házassági kapcsolati sérelmek, a házastársi brutalitás vagy közöny, a kapcsolat kiürülése miatti bizonytalanság, a gyerekek nevelési csődje, anyagi gondok stb. - szinte mindenféle feszültséggel találkozhatna, ha feladata lenne egyáltalán túlmenni azon, hogy a tünet alapján nyugtatót ad. Persze egyesek megteszik, hogy tullepnek szorosán vett orvosi feladatukon, és ha idejük, feltételeik lehetővé teszik, alkalmazzák a szociális medicinát is. Ez azonban teljesen esetleges. A jogsegélyszolgálatot is sokan keresik fel családi gondjaikkal, de többnyire már későn, amikor már csak "válni, bontani lehet", megelőzésre alig van mód.

Tulajdonképpen mindezek miatt a munkáltatónál a szociális feladatokkal foglalkozók team-szerű együttműködése, a család-gondozó munka kifejlesztése lenne célszerű. Így egy összehangolt, a területi szociálpolitikai, család-gondozói szervezetrendszerrel együttműködő vállalati tevékenység lehetősége körvonalazódik. Nem kellene, hogy a vállalati szakemberekre háruljon számos intézkedés, vizsgálat, feladat, hanem munkamegosztás, együttműködés jöjjön létre a munkáltatói és a területi szociálpolitikai intézményrendszer között.

A kapcsolat kétirányú. A vállalat is küldi különféle ügyekben dolgozóját a területi rendszer intézményeihez, és a területi intézmény is keresheti a munkáltatót, ha egy-egy dolgozójával kapcsolatosan hozzá futott be olyan ügy, amelyben a munkáltatónak lenne konkrét feladata. /.../

9. A családgondozás a maga teljességében

Mint az már az eddigiek alapján is kitűnt, az általunk - a szociálpolitikai rendszer szerves részeként - kialakítandó családgondozás területi, munkahelyi, és szakágazati /specializálódott/ családgondozást feltételez. A területi családgondozó szervezet nem oldja meg pl. az alkoholbetegek komplex gondozását, nem helyettesíti a pszichiátriai osztályokat sem, és nem veszi át a nevelési tanácsadóktól a gyermekek nevelése ügyében szükséges folyamatos lépések megtételét, ahogy az elhagyott idősebb személyek tartós napi látogatásának feladatát sem veszi át a házi szociális gondozóktól.

Szerepét, jelentőségét egyfelől az adja, hogy sokkal szívesebben keresik fel olyanok, akik a címkével ellátott szakgondozórendszerhez nem fordulnának, ezért azok ellátásainak pozitív tartalmát, előnyeit sem élvezik.

Másfelől a különféle esetekkel, problémákkal nem idült, hanem korai állapotukban találkoznak, így elkerülhetőek, megelőzhetőek a súlyosabb beavatkozások, az ügyek egyszerűen rendezhetőek. Ez nagy előny az érdekelt személyek, és a túlterhelt szakhálózatok szempontjából egyaránt, és mind társadalmi, mind egyéni szinten ez a korszerű és egyben az olcsóbb megoldás. /.../

10. Hivatásos és laikus családgondozó

Még egy kérdéscsoportot kell említeni. A hivatásos és laikus családgondozás kapcsolatát, lehetőségeit. Kétségtelenül jelentős az a társadalmi erőforrás, amely az emberi együttérzés alapján kibontakoztatható és hasznosítható. A Hazafias Népfront mozgalom, a Vöröskereszt, a szakszervezeti aktívák stb. igazán sokat tehetnek.

Nagyon nyilvánvaló azonban, hogy igazán eredményes eredményes munkát csupán a jól működő hivatásos hálózatokhoz kapcsolódva lehet elvárni. Ma már elfogadhatatlan, hogy céltudatos előkészítés nélkül jószándéku, de teljesen felkészületlen társadalmi munkásokat "rászabadítsanak" a családokra. /.../

Nem szükséges azonban, hogy komoly szakképzésre és felkészítésre gondoljunk. Alapelvek, szemléleti alapmódszerek tisztázása és főként a hivatásos szakgárda példája, esetmegbeszélésekbe való bevonásuk stb. elegendő lehet, ha a laikus személyi alkalmassága adott. Fontos, hogy megvonjuk a feladatok háttárait: mit láthat el a társadalmi aktiva önállóan, és melyek azok a kérdések, amelyekben a hivatásos gondozó az illetékes. Ez azonban jól felkészült hivatásos gárda mellett különösebb nehézség nélkül kialakítható.

Nagyon fontos, hogy szociális érzékenység, tapintat, empátiás készség, tolerancia adott és fejleszthető legyen. A nem professzionális segítők helye és szerepe leginkább a kölcsönös segítség, az önszorgató érdekképviseleti- védelmi csoportok keretében bontakozhat ki.

11. Önsegítő csoportok

Az elmúlt évek tapasztalatai bőven adtak arra vonatkozóan tanulságot, hogy milyen nehezen sikerült a legindokoltabb esetekben is az alulról jövő önszerveződést kialakítani az állami felelősök gyakran igazán nem indokolt félelmei miatt. Így volt ez pl. az értelmi fogyatékosok szüleinek érdekvédelmi szerveivel, a mozgásszervi fogyatékosokkal. Pedig hát ezek önmagukért beszélnek, aligha vonható kétségbe jelentőségük és szociálpolitikai tartalmuk.

Ez annál inkább elgondolkoztató, mert más, gazdasági érdekekhez fűződő ügyekben a helyi tanácsok kezdeményezték is különféle helyi infrastruktúrát létrehozó lakossági érdekek érvényesülését, s megfelelő formák /pl. kötvénykibocsájtás, társadalmi munka szervezése/ kialakítását.

Ma megfelelő gazda, felelős híján elhalnak gyakran egészséges lakossági szociálpolitikai kezdeményezések is. Nincs, aki szervezze, kezdeményezze a szükséges feltételek megteremtését.

Családgondozó Klub se jött volna létre ha a Hazafias Népfront Országos Tanácsa nem ad fedezet, ahol rendszeresen összejöhet, eszmét cserélhet a különféle szakterületen dolgozó családgondozó.

A különféle lakossági csoportok sajátos igényeire legnagyobb érzékenységgel a népművelési intézményrendszer, a művelődési házak irányítói reagáltak. Átfogó megoldás azonban nem született. Az érdekképviselő, érdektükköztetés, érdekvédelmi folyamatok jellemző iskolája a demokratizmusnak általában, de egyénileg is fontos tanulási mintákat ad a benne résztvevők számára.

Mindezek együtt vannak jelen potenciális lehetőségként egy, a korszak színvonalán kialakítható szociálpolitikai rendszerben és családgondozásban.